
Мария Калицин / M. Kalitsin

СУЛТАНСКИ ФЕРМАНИ ОТ ДОБРИЧКИТЕ
СИДЖИЛИ ЗА ВОЙНАТА НА ОСМАНСКАТА
ИМПЕРИЯ С РУСИЯ И АВСТРИЯ ОТ 1787–1791 г.

*Sultan's Fermans in the Dobrich Sicils Concerning the
War of the Ottoman Empire Against Russia and Aus-
tria from 1787–1791*

In the represented article are commented direct and indirect evidences – copies of 9 fermans, known only by annotation – of the condition of the North and especially North-East Bulgaria during the war of the Ottoman Empire against Russia and Austria from 1787–1791. This article is concerning the questions about the reflection of the war upon the population status and somehow upon the first shows of an event that later crushed the basics of the Empire – the decentralization and the anarchy. As an illustration is suggested the complete translation and the facsimile of one of the fermans, which copy is in the sicils, saved in the Dobrich State Archives.

При все че огромният масив от османска документация в България безспорно е съсредоточен в Ориенталския отдел на НБКМ, регионалните архиви и музеи също пазят известна част от нея. Тя заслужава вниманието на специалистите-османисти и не бива да бъде пренебрегвана, особено при публикуване на османски извори, подбрани по тематично-регионален принцип. Така, в процеса на издирване на материали за подготвяния том османски извори за Ески джума (дн. гр. Търговище) и прилежащата му каза бе прегледана колекцията от османска документация на Държавен архив Добрич¹. Сред извлечените и преведени in extenso документи са 9 преписа на султански заповеди (фермани) в 2 сиджила от края на 18 век². Те се отнасят до годините на войната на Османската империя с Русия и Австрия от 1787–1791 г. и двете следвоенни години – 1792 и 1793.

В настоящата статия бих желала да коментирам по-подробно съдържащите се в тези преведени и подготвени за публикуване фермани конкретни данни по темата като обърна внимание на информацията, която може да бъде почерпена от отделните им структурни елементи.

Тъй като са преписи, разглежданите заповеди не носят легализацията ги султански подпис (тугра), но притежават разгърнатата структура, характерна за владетелските актове, и съдържат всички традиционни елементи и задължителни трафаретни формули при тяхното изразяване³.

Всички фермани започват с т.нар. елкаб (инскрипция), т.е. специфично за османската канцеларска практика обръщение към адресатите, придружени от стереотипни куртоазни фрази⁴. В елкабите намираме изброени имената на селища-центрове на кази, между които градове от Североизточна България (Разград, Шумен, Осман пазар, Ески джума и Добрич), Централна Северна България (Търново, Ловеч, Плевен, Севлиево), дунавските градове (Русе, Силистра), а също и Провадийско и Варненско. Тяхното неизменно споменаване позволява да се очертаят границите на региона, който следвало да осигуряват тила на османската войска и снабдяването ѝ с продоволствие и с жива сила.

Както изисква задължителната структура на елкаба, основните институции и фигури от административното управление по места, носещи пряка отговорност за изпълнение на съответната заповед, са подредени по ранг. Неизменното първо място на кадиите и наибите в тях показва, че и през разглеждания период кадийската институция е запазила първостепенната си роля в местното управление, а всички по-долу изброени органи на властта ѝ били подчинени.

След кадиите, в елкабите се нареждат „градските кетхуди, влиятелните делови хора, аяните, забитите, еничарските сердари и старейшините на оджака”. Последователното споменаване на последните сред цивилните органи на местната власт е интересен детайл от характеристиката на района. Това е индикация, че в изброените градове били разквартирувани еничарски поделения със съответна йерархия и команден състав. Но тези поделения далеч не изчерпвали еничарското присъствие там. В подкрепа на казаното ще се позовем на същинската част на един от ферманите⁵, с който се заповядва извеждането от казите на 31 пехотни поделения серденгечти. Тези части нередовна войска се набирали от еничари, които макар формално да се числяли към корпуса и да ползвали неговите привилегии, не получавали заплата, а упражнявали търговска, занаятчийска и спекулативна дейност⁶. Числеността на поделенията, набирани от средите на тези условно казано „нетипични” еничари, показват доста масовото им присъствие в региона, което от своя страна обуславяло силните им икономически позиции и важната им роля в стопанския живот.

Връщайки се отново към елкабите, ще обърна внимание и на една непостоянна категория адресати – служебните лица, които бивали специално назначавани пряко от Портата във връзка с дадена конкретна задача. Понякога те се означават само със заеманите от тях служби, главно в командването на еничарския корпус – турнаджъбашъ (командир на 62-ра орта)⁷, загърджъбашъ (командир на 64-ра орта)⁸, самсонбашъ (началник на еничарите на 72-ра орта)⁹. В други случаи наред със службата е упоменато и името на лицето, като например

„...специално назначеният пратеник Селим ага...“¹⁰, или „...Мехмед – един от чокадарите на главния дефтердар...“¹¹ и пр.

Ако в горните случаи имената на специално назначените лица не допринасят особено за идентификацията на личностите, то в два от ферманите срещаме един персонаж, чието нееднократно споменаване на страниците на добричките сиджли, позволява да се проследи развитието на неговата кариера¹². Става дума за еничерския ага Азакльоглу Хаджи Ибиш ага. Като крупен арендатор на десетъка от зърнени храни на много села и чифлици на територията на Източна България и Южна Добруджа, той натрупал огромно богатство, което по-късно му осигурило административни постове и реална власт, но и станало причина за екзекутирането му. Два от нашите фермани¹³ са отразили моменти от взаимоотношенията на Ибиш ага с Портата през 1788 и 1789 г. В по-ранния той все още е само „специален пратеник“, а едва след година вече се величае като „капуджибашия във височайшия двор“ (много висок ранг в гражданската администрация) и като „специален пратеник по събирането на зърнени храни от Причерноморието“. Изразявайки с много похвални слова своето удовлетворение от досегашната му дейност, Портата му възлага мащабни задачи по мобилизацията на всички „годни да носят оръжие мъже над 7-годишна възраст“ от казите Силистра, Разград, Шумен, Осман пазар, Ески джума, Чардак и Умур Факъх. Ще рече, направена е още една крачка към засилване на административните му позиции и власт над региона и на възхода му като аянин. При все че фиксират съвсем малка част от кариерата на Ибиш ага като един от бъдещите формални и фактически господари на Добруджа и Балчишко, нашите фермани до известна степен илюстрират предпоставките, механизмите и темповете на издигане на крупните аяни в региона близо две десетилетия преди началото на драстичния им сблъсък с централната власт¹⁴.

Същинската част на ферманите съдържа експозиция, т.е. информация за обстоятелствата, наложили издаването на заповедта и диспозиция, т.е. самата заповед¹⁵. Експозициите на разглежданите фермани предлагат някои откъслечни сведения относно хода на военните действия и военните неуспехи на Империята в Руско-австро-турската война от 1787—1791 г.¹⁶ Споменават се ключови битки, като например тази при Фокшани, или руската окупация на крепостта Бендер, и тяхното отражение в хода на войната; брой и дислоциране на войските; османски и руски главнокомандващи. Конкретиката на детайлите едва ли би била новост за специалистите по военна история, но уплътнява картината на военните действия и прекрасно илюстрира историческия момент и безсилието на Портата да се справи с положението.

В преобладаващата си част конкретните изисквания, които Портата предявявала към изброените в елкабите кази, се отнасят до принудителното рекрутиране на войска. Честотата на издаваните заповеди и все по-категоричния им тон, който с военните неуспехи на Империята непрекъснато се изостря, са много

показателни. Те доказват, че в условията на упадък в спахийската система през този период, насилственото откъсване на цивилни хора от мирното им битие и трудово ежедневие е основен източник на военна сила на Империята. Било заповядвано от казите на разглеждания регион да се събират отряди и да се изпращат към горещите точки на военните действия – в Богдан (Молдова), крепостите Очаков, Бендер, Исмаил, Йози. Само от някои заповеди става ясно каква точно бройка Портата разчитала да „събере и вдигне от казите”. Тук ще цитирам фермана от юни 1788 г.¹⁷, с който от казите на Никополски санджак се изисквали за отбраната на Видин 10 000 войници и то без да се накърнява бройката, предвидена за изпращане към Исмаил. Във фермана от първата десетдневка на октомври 1789 г.¹⁸, след разгрома на султанските войски в битката при Фокшани, Портата изисквала „за границите с Ибраил – 5–6 хиляди пехотинци, за Исмаил – също 6 хиляди, за Килия и Аккерман – също толкова, а за защитата на Исакча – още 1–2 хиляди. Специално внимание заслужават лаконичните сведения относно мястото, което се отрежда на влашкия войвода във фермана от 12–20. VIII. 1789 г., издаден по повод рекрута на войски от Северна България, необходими за охраната на Влашко (вж пълния превод на документа в настоящата статия). Предприетите мерки предшестваха преминаването на великия везир Юсуф паша през Дунав в края на август, но така и не предотвратили тоталния разгром на 100 хил. му армия при р. Римник от войската на А. В. Суворов и принц Кобургски.

Отговор на въпросите дали и доколко непрекъснато сипещите се заповеди се изпълнявали, можем да намерим само отчасти във фермана от септември 1788 г.¹⁹, издаден във връзка с рuskата окупация на Очаков. Там между другото четем: „Преди време бях заповядал в срок от няколко дни да изкарате от вашите кази отряди от населението, годни да носят оръжие... Видя се обаче, че заповедта ми по този повод не се изпълни бързо и някои от вас не проявиха голямо ислямско усърдие при извеждането на бойци...”. Косвени податки в този смисъл обаче се съдържат в почти всички фермани. Доколкото рекрутите засягали изцяло мюсюлманското население на казите, централната власт се стараела да го мотивира за по-активно участие във войната, въздействайки на религиозните му чувства. Под една или друга форма навсякъде се подчертава, че тя е угодно на Аллах дело и вменено от шериата задължение на всеки, който изповядва вярата на Мохамед, за чието пренебрегване няма да има никакво оправдание пред Всевишния и пр. и пр.

Наред с тези призови от морално-религиозен характер, Портата очевидно вземала и практични мерки, за които обаче в цитираните фермани можем да четем само между редовете. Така, на всички служебни лица, които трябвало да придружават насилствено подбраните хора до фронтовата линия, се нареждало да носят списъците с имената им и да ги предават на място също срещу списък. Ще рече, властта била съвсем наясно с възможното противодействие, а именно – бягството.

За масовото дезертъорство от войската не открихме преки данни в цитираните извори, но затова пък разполагаме с ферман от 13 юни 1790 г.²⁰, който разкрива една от основните му преки последици – формирането на разбойнически дружини на територията на казите Разград, Силистра, Шумен, Йени пазар, Ески джума, Осман пазаръ и Хаджиоглу пазаръ, които „препречвали пътищата, безчинствали, грабели и убивали хора в планините между Шумен и Разград”. Съдържанието на фермана е много интересно в няколко аспекта. На първо място от него разбираме, че той не е първият издаван по този повод, а само „...потвърждение и продължение на предишен...”. Това уточнение подсказва, че по време на войната Портата предприемала периодични акции за справяне с проявите на разбойничество и за пълното му унищожаване. Във фермана се персонифицират събралите дружини главатари – Шейтан Ибрахим, Кел Юсуф, Чакъроглу Хасан, Хюсеин и другият Хасан Гьонлю. Години по-късно обаче същите ще се проявят като кърджалийски главатари и ще внесат своя принос в настъпващата анархия²¹. С други думи, поредният опит на властта да пресече безредиците и този път останал напълно безуспешен.

Другият момент, който заслужава внимание е, че обкръжаването на планините и залавянето на разбойниците било възложено на разградския аянин Елхадж Йомер. Към името на последния е лепнат трафаретният израз за почит към ранга му „нека расте достойнството му!”, но тонът на заповедта е твърде остър: „Споменатият Йомер следва лично да тръгне срещу разбойническата напасть. По този начин ще проличи доколко той е готов да изпълни изисканите от каза Хезарград важни бойни действия или ще продължи да отлага”. Този цитат донякъде загатва за налагащото се двойствено отношение на Портата към аянлъка. Въпреки откритото си недоверие към неговите представители, тя била принудена да разчита на тях както при събирането на войска за своите походи, така и за борбата с кърджалийската напасть.

За съжаление, разглежданите фермани от периода 1787–1791 г. не съдържат конкретни данни за икономическото бreme, понасяно от целокупното население на казите по време на войната. Все пак известни податки по тази тема могат да се открият в двете султански заповеди от 1792²² и 1793²³ г. Първата е във връзка с изплащането на наемите на колите и товарните коне, които са били наети за превозване на султанската войска от Шумен към Одрин. С втората се нарежда проучване на количеството и видовете овче и козе месо, закупено по държавни цени за нуждите на войската, проверка на изплатените суми във всяка каза поотделно и извършване на всички необходими формалности по регистрирането на разходите във финансовото ведомство в столицата. Тези две заповеди са много интересни не толкова с конкретиката си, колкото със съдържащите се в тях строги предписания и предупреждения за избягване на злоупотреби, присвояване на средства или лично облагодетелстване от страна на служебните лица: „...Не се осмелявайте да се облагодетелствате от службата си и се пазете да не ошетявате

собствениците!...”, или: „...Прояви внимание и предпазливост и много се пази от причиняване на щети с противоречащо на височайшата ми заповед изискване на пари за службата си!...” Необходимостта от подобен род предупреждения и многократното им повтаряне позволяват да се усети атмосферата на ширещо се своеволие и несигурност в икономическия живот на района, пък и в цялата Империя.

Както се опитаме да покажем, хронологично и тематично обособеното съдържание на разгледаните фермани отразява някои общи процеси в социално-политическото и икономическо състояние на Османската империя през късния 18 век – разложението на спахийската система, отслабването на централната власт, засилването на сепаратизма. Наред с това то предоставя и конкретни данни за състоянието на българските земи на север от Балкана през военновременния период, за отражението на войната върху положението на населението, за предпоставките и началните прояви на едно явление, разтърсило по-късно устоите на Империята – децентрализацията и анархията.

Тук като илюстрация ще предложим пълният превод и факсимилето на един от ферманите (Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, арх. ед. 2, л. 78б – II). Той е с дата 12–20. VIII. 1789 г. и представлява султанска заповед за рекрута на войски от Северна България, необходими за охраната на Влашко.

„До образцовите кадии и управители, източници на добродетел и слово, кадиите и наибите на намиращите се отатък Балкана кази Джума базаръ²⁴, Правади²⁵, Етрепол²⁶, Лофча²⁷, Хаджьоглу базаръ²⁸, Търнови²⁹, Плевне³⁰, Ивраджа³¹, Дели орман³², Хезарград³³, Ески Джума³⁴, Осман пазаръ³⁵ и Шумну³⁶ – нека се увеличават техните добродетели! До прославените и знатните, еничарските военачалници – нека се множат техните достойнства! До гордостта на подобните и равните им, градските представители и прочие забити, до специално назначения за случая чиновник от оджака, до лица от населението и служебните лица в гореспоменатите кази – нека расте силата им! Когато пристигне височайшият султански декрет, да бъде известно следното!

От пристигналите съобщения на разпратените шпиони и други осведомени лица стана ясно, че враговете на вярата само чакат с приближаването на зимата богохранимата ислямска войска да се оттегли [за презимуване] и да се разпръсне [на групи], за да пристъпят към изпълнение на коварните си намерения. На всички ви е много добре известно как през миналата зима, когато [османската] войска отстъпи, те нахлуха в опразнените места, колко лесно постигнаха размирните си цели и отнеха постигнатото с толкова усилия.

Сега е необходимо и важно да се вземат мерки и да се предприемат решителни и внимателни действия, за да бъдат осуетени коварните желания на враговете на вярата. Трябва да се полагат денонощни усилия и старание за охраната на страната и за проваляне на вражеските престъпни намерения. Поради

това издодох и изпратих по ...³⁷ настоящата си високославна заповед до вас, които сте управителите на отбелязаните кази, забитите и другите споменати лица. За да бъде защитен Ефляк³⁸ от враговете, когато цялата войска пристигне в подготовения зимен лагер, вие следва да вдигнете от местата им всички годни да носят оръжие и да се сражават военни и невоенни лица от вашите кази и действайки заедно с казаните специални пратеници, в пълно единодушие да ги изпратите нататък. Трябва да проявите най-голямо старание и усърдие и да се пазите от небрежност.

И така, настоящето дело не е от тези, които могат да бъдат пренебрегвани, защото е измежду най-важните религиозни задължения, нетърпящи каквато и да било немарливост. Знайте, че ако с проява на небрежност допуснете – не дай Боже! – враговете да се възползват от удобния случай, нанесените от тях щети ще засегнат и вас. Ето защо вие трябва, както вече бе обяснено, да следвате предначертания от шериата богоугоден път, да изведете от вашите кази всички годни да носят оръжие и да се сражават военни и цивилни мъже, да им назначите командващи и колкото се може по-бързо да ги изпратите в подчинение на влашкия войвода³⁹. Служете на възвишената вяра в единодействие и с голямо усърдие! Избягвайте и се въздържайте от прояви на немарливост и небрежност, не отлагайте задълженията си, за да не заслужите султанския ми гняв.

Вие, които сте споменатите специални пратеници, също проявете ислямско усърдие в това дело. Час по-скоро изведете от гореописаните кази мъжете, които са годни да носят оръжие и да се сражават, и бързо ги изпратете в подчинение на влашкия войвода. Необходимо е да вземете отделни документи от [властите] по места и от влашкия войвода, които да показват количеството на изведената войска и броя ѝ при пристигането, след което да се върнете в столицата. Проявете старание и усилия, за да изпълните службата, с която сте натоварени, и се пазете да не заслужите наказания заради нейното омаловажаване!

По този повод бе издаден мой височайш *ферман*. Написан през последната десетдневка на месец *зилхидждже* 1203 (12–20. VIII. 1789) г.

В резиденцията – защитения град Костантинийе.

[Допълнителни вписвания]:

1. Пристигнаха са писма в същия смисъл от Негово Превъзходителство великия везир и от военачалника на секбаните.

2. Мастилото изсъхна, написаното е готово – бедният Хафъз Мехмед, натоварен с наместничество в Хаджьоглу пазарь.”

БЕЛЕЖКИ

¹ Дължим специална благодарност на директора на музея г-н К. Радев за любезното му съдействие.

² Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп.1, арх ад. 2 и арх. ед. 6. Цялостното съдържание на тези два сиджила е донякъде познато от публикуваните резюмета на проф. Стр.

Димитров. Вж. **Димитров, Стр.** Османски извори за историята на Добруджа и Североизточна България., С., 1981.

³ За структурата на ферманите вж. **Недков, Б.** Османотурска дипломатика и палеография. Т. 1. С., 1966, 127–144; **Стоянов, В.** Дипломатика на средновековните извори (Владетелски документи). С., 1991, с. 143 и сл., както и цитираната в тях литература.

⁴ По-подробно за видовете елкаби и използваните в тях формули вж **Недков, Б.** Цит. съч., 131–136; **Стоянов, В.** Цит. съч., 175–203.

⁵ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, алх. ед. 2, л. 67а – I.

⁶ **Uzunçarşılı, İ. H.** Osmanlı Tarihi, С. III, Istanbul, 1954, s. 621; **Недков, Б.** Цит. съч., с. 75.

⁷ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, алх. ед. 2, л. 60а – I.

⁸ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, алх. ед. 2, л. 50а – I.

⁹ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, алх. ед. 2, л. 67а – I.

¹⁰ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, алх. ед. 6, л. 89б – I.

¹¹ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, алх. ед. 6, л. 55б – I.

¹² Вж **Димитров, Стр.** Цит. съч., 15–17.

¹³ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, алх. ед. 2, л. 57б – II и л. 79а – II.

¹⁴ За същността на аянтъка като последица от изменение на структурата на османското общество през XVIII в. вж **Мутафчиева, В.** Кърджалийско време. С., 1977, 21–24.

¹⁵ За тези структурни елементи на фермана и начините на преминаването им един в друг вж **Недков, Б.** Цит. съч., с. 139.

¹⁶ По-подробно за нея вж в **Димитров, Стр., Кр. Манчев.** История на балканските народи XV–XIX век. С., 1971, 168–170. За отражението на войната в българската история и за мястото ѝ в руско-турските отношения вж: История на България. Т. 5. Българско възраждане XVIII – средата на XIX в. С., 1985, 161–166; **Анисимов Е. В., Каменский А. Б.** Россия в XVIII – первой половине XIX вв. – М., 1994; **Широкорад А. Б.** Русско-турецкие войны 1676–1918 гг. Под общ. ред. А. Е. Тараса. Минск, 2000 (различен поглед върху многократно коментирани в историческата литература събития и личности от този период); **Рязановски, Н.** История на Русия. (превод от англ. по изданието от 2000). ИК „Кама”, 2008, 237–239.

¹⁷ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, арх. ед. 2, л. 57б – II.

¹⁸ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, арх. ед. 2, л. 79а – II.

¹⁹ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, арх. ед. 2, л. 60а – I.

²⁰ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, арх. ед. 6, л. 89б – I.

²¹ За всички тях вж. у **Мутафчиева, В.** Цит. съч., с. 80.

²² Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, арх. ед. 6, л. 55б – II.

²³ Държавен архив Добрич, ф. 239 К, оп. 1, арх. ед. 6, л. 79а – III.

²⁴ Дн. гр. Търговище.

²⁵ Гр. Провадия.

²⁶ Гр. Етрополе.

²⁷ Гр. Ловеч.

²⁸ Гр. Добрич.

²⁹ Гр. Велико Търново.

³⁰ Гр. Плевен.

³¹ Гр. Враца.

³² Адм.-терит. единица (нахия), разположена на изток от горното течение на р. Бели Лом, на север от градовете Търговище, Шумен и Каспичан, на запад от р. Суха река и на юг от градовете Дулово и Кубрат; районите на Русе, Разград и Шумен.

³³ Гр. Разград.

³⁴ Вер. повторно споменаване на гр. Търговище с другия вариант на наименованието му.

³⁵ Дн. гр. Омуртаг.

³⁶ Гр. Шумен.

³⁷ Името на лицето не е нанесено.

³⁸ Влашко.

³⁹ Николай Маврояни. Вж. **Димитров, С.** Цит. съч., с. 370.

